

ROSSIYA IMPERIYASINING O'RTA OSIYOGA ILMIY EKSPEDITSIYALARI. (XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHI)

Axmatov Ma'ruf

Navoiy innovatsiyalar universiteti

Tarix yo'nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Rossiya imperiyasi tomonidan O'rta Osiyoga uyushtirilgan ilmiy ekspeditsiyalarning mohiyatini ochib beradi. Tezisdan ekspeditsiyalarning nafaqat geografik kashfiyot sifatidagi ahamiyati, balki ularning geosiyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy ta'siri ham tanqidiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda P. Semyonov-Tyan-Shanskiy, A. Fedchenko, N. Seversov va V. Bartold kabi olimlarning ilmiy merosi birlamchi manbalar asosida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: A. Fedchenko, Seversov, Semyonov-Tyan-Shanskiy, V. Bartold, ilmiy ekspeditsiya, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida O'rta Osiyo Rossiya imperiyasi tarkibiga qo'shilgach, bu mintaqada rus tadqiqotchilari e'tiborida muhim o'rinni egalladi. Ilmiy ekspeditsiyalar bu jarayonda "intellektual razvedka" vazifasini o'tab, yangi egallangan hududlarni imperiya tarkibiga iqtisodiy va madaniy integratsiya qilishning asosiy vositasi bo'lib xizmat qildi. O'sha davrda to'plangan ma'lumotlar bugungi kunda mintaqada ekologiyasi, geologiyasi va tarixini o'rganishda fundamental baza bo'lib xizmat qilmoqda.

Rossiya imperiyasining O'rta Osiyoga kirib kelishi bilan mintaqadagi ijtimoiy tuzilma, xalq xo'jaligi, davlat boshqaruvi, urf-odatlar, shaharsozlik va qishloq xo'jaligi tizimlari haqida tizimli ma'lumot to'plash ehtiyoji paydo bo'ldi. Shu asosda rus olimlari tomonidan ilmiy ekspeditsiyalar va statistik surishtiruvlar o'tkazilgan.

1845-yilda tashkil etilgan Imperator Rus Geografiya Jamiyati O'rta Osiyoni o'rganishning asosiy tashabbuskori hisoblanadi. Jamiyat nafaqat fanni, balki imperiya xavfsizligini ham ko'zlagan. Har bir ekspeditsiya oldiga qo'yilgan vazifalar orasida chegaralarni aniqlash, dushman harakatlarini kuzatish va tabiiy resurslarni xatlovdan o'tkazish asosiy o'rin tutgan.

Ekspeditsiyalarning deyarli barchasida professional harbiy topograflar ishtirok etgan. Ularning vazifasi hududni "vizual zabt etish" edi. 1860-1880-yillarda yaratilgan "Turkiston xaritasi" o'sha davr jahon kartografiyasining eng yuqori cho'qqisi hisoblanib, uzoq vaqt davomida eng aniq manba bo'lib qoldi.

Rossiya olimlari mintaqaning geografik manzarasini butunlay o'zgartirdilar va Yevropa ilm-fanidagi xato farazlarga barham berdilar.

1856-1857-yillardagi safari davomida Semyonov-Tyan-Shanskiy Tyan-Shan tog' tizmasining geologik qatlamlarini o'rgandi. Uning eng katta xizmati — Tyan-Shanning vulqonli tog'lar emasligi (bu A. Humboldt nazariyasi edi) va uning o'rniga tektonik harakatlar natijasida hosil bo'lganini isbotlagani bo'ldi.

1869-1871-yillarda A. Fedchenko Zarafshon vodiysi va Oloy tizmasini o'rgandi. U kashf etgan yirik muzlik (keyinchalik uning nomi bilan atalgan) O'rta Osiyodagi suv zaxiralari va daryolarning boshlanish nuqtalarini tushunishda inqilob yasadi.

Bartold nafaqat rus, balki arab, fors va qadimgi turkiy manbalarni o'zaro qiyoslab o'rgangan. Uning "Turkiston madaniy hayoti tarixi" asari mintaqa tarixini mifologik talqinlardan chiqarib, qat'iy ilmiy tahlilga o'tkazdi.

1908-yilda Vyatkinning sa'y-harakatlari bilan Samarqand yaqinida Ulug'bek rasadxonasining topilishi jahon astronomiya fani uchun buyuk voqea bo'ldi. Bu kashfiyot arxeologik ekspeditsiyalarning o'ta aniqlik bilan ishlaganidan dalolat beradi.

Har qanday ilmiy harakat ortida ijtimoiy-siyosiy turtki yotadi. Rossiya ekspeditsiyalari ham bundan mustasno emas:

Iqtisodiy natija: Geologik qidiruvlar natijasida Farg‘ona vodiysida neft (Sultonobod), Angren va Sharg‘unda ko‘mir zaxiralari aniqlandi. Bu esa mintaqaning imperiya xomashyo bazasiga aylanishini tezlashtirdi.

Siyosiy natija: Ekspeditsiyalar davomida tuzilgan xaritalar va yo‘nalishlar harbiy yurishlar uchun qo‘llanma bo‘lib xizmat qildi.

Madaniy-ma‘rifiy natija: Mintaqada muzeylar (Toshkent, Samarqand), kutubxonalar va ilmiy jamiyatlarning tashkil etilishiga turtki bo‘ldi.

Rossiya ilmiy ekspeditsiyalari O‘rta Osiyo tarixida ziddiyatli rol o‘ynaydi. Bir tomondan, ular imperiya mustamlakachiligining quroli bo‘lib xizmat qildi va ko‘plab madaniy boyliklarning Rossiyaga tashib ketilishiga sabab bo‘ldi. Ikkinchi tomondan, aynan ushbu tadqiqotlar natijasida O‘rta Osiyoning boy o‘tmishi, murakkab geologiyasi va noyob tabiati dunyo miqyosida tan olindi.

Bugungi kunda ushbu ilmiy meros mintaq xalqlari uchun o‘z o‘tmishini xolis o‘rganish va kelajakdagi ekologik, iqtisodiy muammolarni hal qilishda muhim manba bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Бартольд В. В. История изучения Востока в Европе и России. — М.: Наука, 1977. — 450 с.
2. Лунин Б. В. История обследования Средней Азии в научном отношении. — Ташкент: Фан, 1962. — 600 с.
3. Мушкетов И. В. Туркестан. Геологическое и орографическое описание. — СПб., 1886. — 800 с.
4. Постников А. В. Становление рубежей России в Центральной и Средней Азии (XVIII–XIX вв.). — М.: Наука, 2007. — 350 с.
5. Халфин Н. А. Присоединение Средней Азии к России (60–90-е годы XIX в.). — М.: Наука, 1965. — 500 с.